

DOI 10.31909/26168774.2020-(50)-10  
УДК 303.62:327.54

**METHODS OF INTERVIEWING SOVIET EMIGRANTS DURING THE  
IMPLEMENTATION OF THE HARVARD PROJECT (1950–1954)**

**МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю З РАДЯНСЬКИМИ ЕМІГРАНТАМИ ПІД  
ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ «ГАРВАРДСЬКОГО ПРОЄКТУ» (1950–1954 pp.)**

**Віктор Дроздов**

кандидат історичних наук, доцент,  
E-mail: victordrozdv.84@gmail.com  
ORCID: 0000-0002-1381-8878  
Research ID: A-7822-2018  
Ізмаїльський державний гуманітарний  
університет, Україна

**Viktor Drozdov**

PhD of Historical Science, Associate  
Professor,  
E-mail: victordrozdv.84@gmail.com  
ORCID: 0000-0002-1381-8878  
Research ID: A-7822-2018  
Izmail State University of Humanities,  
Ukraine

**ABSTRACT**

*Based on a study of the sociological survey of Soviet immigrants conducted in the early 1950s by American researchers at the Harvard University Russian Research Center, known as the Harvard Project, the features of interviewing respondents, its methods and procedures are considered in the article. The author points out the importance of this research project both for Western Sovietology, which has received a significant amount of oral history materials for the study of Soviet society, and for modern national science, because Ukrainian historians has only now beginning to refer to these sources. The project results are of great value for the study of the Soviet citizens' everyday history in the pre-war period, as well as during the Second World War. Investigating the methodology used by scientists at Harvard University, its experience can be used in oral history researches. The article reveals the stages of the Harvard Project and the main types of interviews, analyzes the sample of respondents for interviewing, and describes the methodology used by researchers at Harvard University during the sociological survey. Particular attention is paid to the analysis of methods and procedures chosen to interview Soviet emigrants under the conditions of the Cold War between the USSR and the USA. The author highlights the project participants' recommendations, contained in the special guide, on the need of taking into account social, national, psychological and political-ideological factors during the interview, as well as the requirements for the interviewer and the way of communicating with Soviet emigrants. Importantly, the researchers tried to use a variety of techniques to obtain more open and reliable information from the respondents, considering the specific character traits of a typical Soviet person and the psychological state of the refugee.*

**Key words:** Harvard Project, Harvard University, Soviet emigrants, interviewing, oral history, Sovietology.

**Актуальність теми.** Вивчення історії радянського суспільства неможливе без використання усної історичної джерел, які дозволяють не лише отримати додаткові свідчення про події, що довгий час приховувалися радянською системою, але й зрозуміти їхній вплив на свідомість і поведінку звичайної людини, а також дослідити питання конструювання радянської ідентичності й радянського повсякдення. Для західної радянології другої половини ХХ ст., яка мала досить обмежену кількість джерел у дослідженні соціокультурного розвитку населення СРСР, особливе значення мали

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного  
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

свідчення радянських емігрантів та біженців. Їхні свідчення були цікаві, передусім, з воєнно-політичної точки зору, адже в умовах холодної війни США й західноєвропейські держави хотіли краще знати ворога, його сильні та слабкі сторони. Однак, ці джерела стали важливим матеріалом для істориків, які змогли охарактеризувати різні аспекти соціальної історії та радянського повсякдення.

Одне з найбільш масштабних опитувань радянських емігрантів було проведено на початку 50-х рр. XX ст., яке відоме під назвою «Гарвардський проєкт» («The Harvard Project on the Soviet Social System» або «The Harvard Refugee Interview Project»). Його було розроблено соціологом А. Інкельсом та соціальним психологом Р. Бауером – співробітниками Російського дослідницького центру Гарвардського університету, а загальне керівництво проєктом здійснював директор центру К. Клакхон. Він фінансувався безпосередньо Військово-повітряними силами США (контракт AF № 33 (038)-12909). У результаті було опитано декілька сотень радянських біженців («неповерненців»), що проживали в таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині, Австрії та США.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Усні джерела, зібрані науковцями Гарвардського університету, стали основою для підготовки значної кількості праць із різних питань радянської політичної, воєнної, економічної, соціальної та культурної історії в період із 1917 р. по кінець 1940-х рр. Першим науковим результатом «Гарвардського проєкту» стало видання монографій «Як працює радянська система: культурні, психологічні та соціальні теми» та «Радянський громадянин. Повсякденне життя в тоталітарному суспільстві» (Bauer, Inkeles & Kluckhohn, 1956; Bauer, Inkeles, Gleicher & Rosow, 1959), авторами яких були безпосередні його учасники. Лише за 1952-1960 рр. група дослідників, що брала участь у проєкті, опублікувала близько 50 статей і книг. Детальний путівник, в якому зазначаються опубліковані й неопубліковані результати дослідження, методологія проєкту та особливості комплектування даних, було підготовлено в 1980 р. (Balzer, 1980). Впродовж 2005-2007 рр. Бібліотекою Гарвардською університету було реалізовано «The Harvard Project on the Soviet Social System Online», що мав на меті оцифрування значної кількості матеріалів «Гарвардського проєкту». Загалом, було оцифровано та оприлюднено на веб-сайті Бібліотеки Гарвардського університету 705 стенограм інтерв'ю, а також інструкції та путівники до колекції (Brandenberger, 2007). Це дало можливість широкого доступу науковців зі всього світу до матеріалів цього унікального ресурсу.

Для російської та вітчизняної історіографії ці джерела тривалий час були недоступними. Перше комплексне дослідження матеріалів «Гарвардського проєкту» здійснив російський історик Є. Кодін, за результатами якого в 2003 р. було видано монографію (Кодін, 2003). У дослідженні автор розкрив причини й цілі створення, підготовку, етапи реалізації та результати проєкту. При цьому він наголошував на його політизації, оскільки результати дослідження, окрім наукових цілей, мали важливі військово-стратегічні завдання. Ще одним вагомим доробком у вивченні матеріалів «Гарвардського проєкту» стала публікація текстів 37-х інтерв'ю, в яких розповідається про період Другої світової війни (Будницький & Новикова, 2018). Українські історики лише зараз починають звертатися до цих джерел. Так, дослідниця Н. Лаас уперше в українській історіографії опублікувала переклади інтерв'ю з українськими біженцями Ю. Лавріненком (літературознавець) та Ю. Костюком (літературознавець, історик, громадський діяч) (Лаас, 2015; Лаас, 2016).

Важливе значення мають не лише результати інтерв'ювання, але й методика його проведення, яка була вперше розроблена американськими науковцями для вивчення соціальної системи Радянського Союзу. Саме тому **метою статті** є характеристика методів і процедур інтерв'ювання респондентів під час «Гарвардського проєкту», а також аналіз факторів, що враховувалися інтерв'юєрами під час проведення опитувань радянських емігрантів. Для її реалізації автором були поставлені такі **наукові завдання**: розглянути

етапи проведення «Гарвардського проєкту»; проаналізувати вибірку респондентів для інтерв'ювання; розкрити основні типи інтерв'ю, що використовувалися дослідниками; визначити характерні особливості проведення опитувань колишніх радянських громадян.

**Виклад основного матеріалу.** Опитування респондентів у рамках проєкту розпочалося в 1950 р., але перед цим у 1949 р. було проведено попереднє інтерв'ювання М. Фейдсоном та П. Фрідріхом з метою перевірки його доцільності та тестування анкет інтерв'ю. Польова робота американських вчених проводилась у Німеччині на базі Мюнхенського інституту з вивчення СРСР (Institut zur Erforschung der UdSSR) у 1950-1951 рр. Обробка та аналіз матеріалів дослідження завершився в 1954 р.

Інтерв'ювання радянських біженців було двох типів: «соціологічне» – стандартизоване інтерв'ю про особисті життєві історії (група «А»); «антропологічне» – інтерв'ю на спеціальні теми (група «В»). Загалом, у Німеччині було проведено 694 опитування (276 групи «А» та 416 групи «В») серед переміщених осіб із таборів Західної Німеччини й Австрії, а пізніше в Нью-Йорку – ще 70 (53 групи «А» та 17 групи «В»). Крім того, було проведено письмове анкетування, яке пройшли 2718 респондентів (2080 – в Європі, 638 – у США), а також додаткове анкетування на різні теми загальною кількістю 7087 анкет (Balzer, 1980: 13). Як зазначав Є. Кодін, обсяг напрацьованого матеріалу складав понад 13 тис. усних інтерв'ю та письмових питальників (Кодин, 2003: 145).

Вибіркою респондентів займався Мюнхенський інститут за завчасно визначеними параметрами. За результатами проєкту в спеціальному збірнику було зібрано демографічні данні про кожного респондента («“A” Schedule Face Sheetdata Book»). У зведеній таблиці зазначається, що кількість опитаних за бланком «А» становила 331 особу (278 осіб у Мюнхені та 53 – у Нью-Йорку). Респонденти були переважно середнього віку (лише троє опитаних були молодші за 23 роки, а 43 особи – старші за 52 роки). Чоловіки складали майже  $\frac{3}{4}$  із загальної кількості опитаних. За національним складом більшість респондентів були росіянами (209 осіб), українцями (78 осіб) та білорусами (22 особи). Серед опитаних в містах проживали 72,5% осіб, а за професійною ознакою вони розрізнялися від творчої інтелігенції до колгоспних працівників. Переважна більшість респондентів (82%) залишили територію СРСР у період з червня 1941 р. по червень 1945 р., а відсоток осіб, які переселились раніше, є зовсім незначним (2%) (HPSSS, A-Schedule Face, 1953). Аналізуючи данні збірника, Д. Бранденбергер вказує, що 70% опитаних були біженцями, які за різними мотивами ухилялися від репатріації до СРСР після завершення війни. Інші були перебіжчиками, що змогли дістатись території західних держав після окупації Східної Європи СРСР. Близько 80% респондентів зазначали, що вони зазнавали арешту в Радянському Союзі або мали заарештованих членів сім'ї, й лише 24% опитаних були раніше членами партії або комсомолу. Проте, лише невелика частина з них мали погляди, що могли бути ідентифіковані як антирадянські (Brandenberger, 2007: 4-5).

Інтерв'ювання здійснювалося анонімно, а кожному респонденту призначався персональний код. При цьому заборонялося створювати будь-які аудіозаписи свідчень. Все це робилося з метою отримання від радянських емігрантів якомога більше правдивих свідчень, запобігаючи виникненню в них певної недовіри до інтерв'юера. Саме тому сьогодні доволі важко ідентифікувати особистість респондента та перевірити достовірність свідчень. Бесіди з радянськими біженцями могли проводитися 2–3 дні, причому особам оплачували проїзд, забезпечували житлом та виплачували добові (Кодин, 2003: 70). Переважна частина інтерв'ю проводилася російською мовою, іноді з допомогою перекладача. Інтерв'юер повинен був робити стенограми під час опитування та змушений був періодично переривати бесіди, щоб вийти з кімнати та швидко розповісти про хід і зміст інтерв'ю на спеціальний пристрій звукозапису (аудіограф).

Як зазначає Д. Бранденбергер, інтерв'ювання було організовано за найсучаснішою на той час методологією. В її основі були неоліберальні припущення про індивідуальну і групову ідентичність та переконання про здатність особи до критичного й незалежного

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного  
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

аналізу свого оточення (Brandenberger, 2007: 5). Інтерв'юери взаємодіяли з респондентами доволі структуровано, дотримуючись одного з багатьох розгорнутих сценаріїв інтерв'ю, в яких були згруповані десятки питань.

Стандартизоване усне інтерв'ю групи «А» мало на меті висвітлити життєву історію особистості, його досвід у певних сферах радянського життя та його ставлення щодо широкого кола питань: професіональної діяльності, освіти, сімейних відносин, джерел отримання інформації та ставлення до них, політичних поглядів, ставлення до режиму і влади. На додаток до базового інтерв'ю кожний респондент заповнював детальну форму про особистий і сімейний бюджет. Також проводилося психологічне тестування у формі завершення недописаних речень, а також відповідей на питання про те, наскільки тенденційні відповіді респондента та ступінь його бажання сподобатися інтерв'юеру (Кодин, 2003: 70-71). Повний перелік питань інтерв'ю групи «А» зібрано в одному з додатків «Посібника з використання матеріалів Бланку А». Слід зазначити, що інтерв'юери використовували питання різних типів. Наприклад, в питальнику під назвою «Комунікації» використовувались прямі («Наскільки Ви вірили інформації, яку Ви отримували від офіційних джерел?»), відкриті («Поки Ви були в Радянському Союзі, з яких джерел Ви черпали більшість своїх відомостей про те, що відбувається?»), закриті («Чи був у Вашій квартирі (будинку, котеджі) радіоприймач?») та опосередковані питання («Я прочитаю Вам кілька речень, взятих із джерел, які ми зазвичай вважаємо достовірними, і я хотів би, щоб Ви сказали мені свою думку щодо кожного з них: 2. Рівень життя в радянських сателітах в Європі скоротився на 16%»). Також респондент мав відповісти про можливу реакцію на певну уявну ситуацію, яка могла б з ним відбутися («Якби люди розповіли Вам про інформацію, яка не з'являлася в офіційних джерелах або суперечила офіційним джерелам, що б Ви подумали про таку інформацію?») (HPSSS, Manual of A-Schedule, 1953). Майже кожне питання супроводжувалося рекомендаціями для інтерв'юера з переліком додаткових питань.

Інтерв'ю групи «В» – це спеціальні «антропологічні» опитування, в яких брали участь вибрані інформатори. Інтерв'ю з кваліфікованими інформаторами проводилось на спеціальні теми у восьми основних сферах (кожна тема мала власний шифр): економіка (B2), сім'я (B3), уряд (B4), національності (B5), окупація у воєнний час (B6), партизанський рух (B7), стратифікація (B10) та професії (B11) (HPSSS, Qualitative File, 1953). Група «B8» містила інтерв'ю щодо думок про «Голос Америки» й отримала відповідну назву. Також додатково було проведено клініко-психологічне тестування серед 60 осіб (група «B9»). Переліки питань за кожною з тем не збереглися.

Найскладнішою й найбільш тривалою частиною проєкту було здійснення аналізу та класифікації матеріалів опитування. Є. Кодін зазначав, що загальна схема цієї роботи включала такі етапи: переклад стенограм на англійську; складання карток з основною базою даних; їхнє кодування; поєднання карток групи «А» та групи «В» в єдину базу даних; введення IBM карток в обчислювальні машини; визначення задач для машин за статистичними вибірками з бази даних (Кодин, 2003: 85). Відповідно до прийнятої системи класифікації матеріали було розподілено на 23 основні підрозділи (секції) та на 73 незначні підрозділи (категорії). За результатами класифікації було сформовано 37 томів матеріалів інтерв'ю.

Особливий інтерес викликає спеціальний путівник для інтерв'ювання радянських біженців, складений в 1953 р. на основі отриманого досвіду учасників «Гарвардського проєкту» (Baueg, 1953). В ньому описується вибір методів і процедур, які були обрані інтерв'юерами для опитування колишніх радянських громадян в умовах напруженості відносин між СРСР та США, й надаються рекомендації для проведення подальших інтерв'ю. Цей документ не лише дозволяє краще зрозуміти методологію проведення дослідження, а й дає можливість сформувати уявлення про образ радянської людини у свідомості американських науковців того часу.

Цікаво, що в путівнику всі опитані особи об'єднувалися під терміном «росіяни» («Russians»), що пояснювалося авторами як спосіб уникнення громіздких фраз у путівнику та у зв'язку з тим, що 93% опитаних були слов'янського походження (особи російської національності подавалися у проєкті як «Great Russians»). Водночас, дослідники підкреслювали важливість врахування етнічної ознаки при проведенні інтерв'ю. Зокрема, вказувалося, що українські респонденти часом відмовлялися спілкуватися російською. Тому цінними вважались інтерв'юери, які знали українську й не мали російського імені. Також небажаною була участь євреїв у якості інтерв'юерів, адже багато респондентів доволі виразно проявляли антисемітські настрої.

Автори путівника вказували на необхідність врахування трьох чинників під час опитування радянських біженців: традиційний характер і культуру; життєвий досвід за часів радянської влади; статус переміщеної особи чи перебіжчика (причому термін «перебіжчик» («defector») автори не радили використовувати під час опитування). На їхню думку, перший фактор зробив «росіян» дружніми та схильними до вільного спілкування, другий – стриманими й «неперевершеними майстрами в мистецтві брехні», а третій змусив їх захищатися, внаслідок чого вони мали бути насторожі та водночас дуже прагнули поспілкуватися з тим, кому довіряли. Це поєднання обставин призвело до того, що такі особи ставали комунікативними та цінними інформаторами лише за умови належного поводження з ними. Відносно холодна й формальна манера, з якою американський дослідник зазвичай проводив опитування, могла стати перешкодою для спілкування з радянським біженцем. Саме тому, як вказували дослідники, інтерв'юер мав бути доброзичливим у спілкуванні з респондентом, готовим обмінятися з ним особистим досвідом і почуттями, а також давати можливість висловитись. До них слід було ставитися, враховуючи попередній радянський статус, сприймати серйозно та формувати відчуття, що вони роблять «вагомий внесок» у боротьбу з більшовицьким режимом. З іншого боку, інтерв'юер мав постійно контролювати час, щоб встигнути запитати все необхідне, оскільки респонденти часто були балакучими й відволікались від відповідей на конкретні питання, розповідаючи про неважливі подробиці особистого життя.

Ще однією суттєвою вимогою до інтерв'юера вказувалося знання ним радянської історії, особливостей соціально-економічного розвитку, політичної системи та різних сфер суспільного життя, що дозволяло покращити стосунки з біженцем, створюючи в опитуваного враження про спілкування з «експертом». Крім цього, під час спілкування варто було врахувати низку переконань та «больових точок» типового радянського біженця, а саме: сильне почуття російського патріотизму, незалежно від ставлення інформатора до більшовизму; велику гордість за певні досягнення більшовиків, особливо в індустріальному розвитку країни; почуття провини за те, що вони «залишили» Батьківщину, рятуючись або потрапивши в полон; критичне ставлення до Заходу й, зокрема, Америки; небажання обговорювати питання особистої моралі та надмірна чутливість навіть до незначних принижень.

Окрім налагодження стосунків між інтерв'юером та респондентом, дослідниками наголошувалося на важливості створення конфіденційної та, водночас, затишної обстановки під час проведення опитування. Серед недоліків роботи в Мюнхені учасники проєкту називали відсутність спеціальної «кімнати для опитувань», адже приміщення, в якому проводилися інтерв'ю, було занадто великим, а діяльність інших осіб у ній часто засмучувала респондентів та викликала у них підозри. Вони рекомендували використовувати приміщення з приємною для бесіди атмосферою, а частування радянських респондентів сигаретами та чаєм уважали необхідною умовою проведення інтерв'ю. За певних обставин використання горілки також вважалося корисним під час бесіди. Основною метою цього було досягнення стану розслабленості й невимушеності, яке б дозволило отримати від респондента більше відкритої та достовірної інформації.

Інтерв'юер мав бути готовим, що радянський біженець міг підробити інформацію, побоюючись як за себе у випадку надання компрометуючих даних (наприклад, членство в партії), так і за своїх родичів чи друзів, якщо його свідчення стануть відомі в СРСР. Брехливу або спотворену інформацію від радянських біженців автори розподілили на три

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного  
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

категорії: фальсифікація персональної історії; фальсифікація специфічної інформації про Радянський Союз; надання оманливих відповідей на питання про ставлення до чогось.

**Висновки.** «Гарвардський проект» був першою масштабною спробою США вивчити соціальну систему радянського суспільства на основі усного опитування колишніх радянських громадян. Хоча проект мав певні військово-стратегічні цілі та був заполітизованим, його значення для західної радянології є доволі великим. Неабияку цінність його матеріали становлять і для вітчизняної історичної науки, особливо в контексті вивчення повсякденної історії радянських громадян у довоєнний період, а також під час Другої світової війни. Аналізуючи методологію, застосовану вченими «Гарвардського проекту», ми можемо використовувати її напрацювання в усноісторичних дослідженнях. Важливо, що дослідники для отримання від респондентів більш відкритої та достовірної інформації намагались використовували різноманітні прийоми, враховуючи специфічні риси характеру типової радянської людини і психологічний стан біженця.

**ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА**

Будницкий О. В., Новикова Л. Г. (2018). Гарвардский проект: рассекреченные свидетельства о Великой Отечественной войне. М.: Политическая энциклопедия. 489 с.

Кодин Е. В. (2003). «Гарвардский проект». М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 208 с.

Лаас Н. (2015). Із закордонних архівів: невідоме інтерв'ю Юрія Лавріненка (Нью-Йорк, 1951). Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2015. № 20. С. 355–360. URL: [http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs\\_2015\\_20\\_32](http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2015_20_32)

Лаас Н. (2016). Із закордонних архівів: невідомі інтерв'ю Григорія Костюка (Німеччина, 1950–1951 роки). Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. № 21. С. 256–289. URL: [http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs\\_2016\\_21\\_22](http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2016_21_22)

Balzer M. M. (1980). *Materials for the Project on the Soviet Social System: guide*. Cambridge, MA: Russian Research Center, Harvard University. 35 p. URL: <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:1115531>

Bauer A. H. (1953). *Harvard Project on the Soviet Social System. Guide for Interviewing Soviet Escapees*. Russian Research Center. Davis Center Collection, H.C. Fung Library, Harvard University. 33 p. URL: <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:961059>

Bauer R. A., Inkeles A., Gleicher D., Rosow I. (1959). *The Soviet Citizen. Daily life in a totalitarian society*. Harvard University Press. XX. 536 p.

Bauer R. A., Inkeles A., Kluckhohn C. (1956). *How the Soviet system works: Cultural, psychological, and social themes*. Harvard University Press. 274 p.

Brandenberger D. (2007). *A Background Guide to Working with the HPSSS Online*. The Harvard Project on the Soviet Social System Online. URL: <https://library.harvard.edu/collections/hpsss/index.html>

(1953). *Harvard Project on the Soviet Social System. A-Schedule Face Sheet Data Book*. Davis Center Collection. H.C. Fung Library, Harvard University, URL: <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:985181>

(1953). *Harvard Project on the Soviet Social System. Manual of A-Schedule Materials of the Qualitative File*. Second-Run Edition. H.C. Fung Library, Harvard University, URL: <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:1081438>

(1953). *Harvard Project on the Soviet Social System. Qualitative File Manual of B-Schedule Materials and Friedrich-Fainsod Materials*. First-Run Edition. Davis Center Collection, H.C. Fung Library, Harvard University, URL: <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:939141-10-30-2006>

**REFERENCES**

Balzer, M. M. (1980). *Materials for the Project on the Soviet Social System: guide*. Cambridge, MA: Russian Research Center, Harvard University. Retrieved from <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:1115531> [in English].

Bauer, A. H. (1953). *Harvard Project on the Soviet Social System. Guide for Interviewing Soviet Escapees*. Russian Research Center. Davis Center Collection, H.C. Fung Library, Harvard University. Retrieved from <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:961059> [in English].

Bauer, R. A., Inkeles, A., Gleicher, D., & Rosow, I. (1959). *The Soviet Citizen. Daily life in a totalitarian society*. Harvard University Press [in English].

Bauer, R. A., Inkeles, A., & Kluckhohn, C. (1956). *How the Soviet system works: Cultural, psychological, and social themes*. Harvard University Press [in English].

Brandenberger, D. (2007). *A Background Guide to Working with the HPSSS Online*. The Harvard Project on the Soviet Social System Online. Retrieved from <https://library.harvard.edu/collections/hpsss/index.html> [in English].

Budnickij, O. V., & Novikova, L. G. (2018). *Garvardskij proekt: rassekrechennye svidetel'stva o Velikoj Otechestvennoj vojne [Harvard Project: Declassified Evidence of the Great Patriotic War]*. M.: Politicheskaja jenciklopedija [in Russian].

Harvard Project on the Soviet Social System. (1953). *A-Schedule Face Sheet Data Book*. Davis Center Collection. H.C. Fung Library, Harvard University. Retrieved from <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:985181> [in English].

Harvard Project on the Soviet Social System. (1953). *Manual of A-Schedule Materials of the Qualitative File*. Second-Run Edition. H.C. Fung Library, Harvard University. Retrieved from <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:1081438> [in English].

Harvard Project on the Soviet Social System. (1953). *Qualitative File Manual of B-Schedule Materials and Friedrich-Fainsod Materials*. First-Run Edition. Davis Center Collection, H.C. Fung Library, Harvard University. Retrieved from <https://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL:939141-10-30-2006> [in English].

Kodin, E. V. (2003). «*Garvardskij proekt*» [«*Harvard project*»]. M.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN) [in Russian].

Laas, N. (2015). Iz zakordonnykh arkhiviv: nevidome interviu Yuriia Lavrinenka (Niu-York, 1951) [From foreign archives: an unknown interview with Yuri Lavrinenko (New York, 1951)]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 20, 355-360 [in Ukrainian].

Laas, N. (2016). Iz zakordonnykh arkhiviv: nevidomi interviu Hryhoriia Kostiuka (Nimechchyna, 1950–1951 roky) [From foreign archives: unknown interviews with Hryhoriy Kostyuk (Germany, 1950–1951)]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 21, 256-289 [in Ukrainian].

## **АНОТАЦІЯ**

У статті на основі вивчення матеріалів соціологічного опитування радянських емігрантів, проведеного на початку 1950-х рр. американськими науковцями Російського дослідницького центру Гарвардського університету та відомого під назвою «Гарвардський проєкт», розглядаються особливості інтерв'ювання респондентів, його методи і процедури. Автор вказує на важливість цього дослідження як для західної радянології, яка отримала значну кількість усної історичної матеріалів для вивчення радянського суспільства, так і для сучасної вітчизняної історичної науки. Розкрито етапи реалізації «Гарвардського проєкту» й основні типи інтерв'ю, проаналізовано вибірку респондентів для інтерв'ювання, охарактеризовано методологію, що застосовували дослідники Гарвардського університету під час опитування. Особлива увага присвячена аналізу методів і процедур, які були обрані для інтерв'ювання радянських емігрантів в умовах «холодної війни» між СРСР та США. Автор висвітлює рекомендації учасників проєкту, викладені у спеціальному путівнику, щодо необхідності врахування соціальних, національних, психологічних та політико-ідеологічних чинників під час проведення інтерв'ю, а також вимоги до інтерв'юєра й до способу спілкування з радянськими емігрантами.

**Ключові слова:** «Гарвардський проєкт», Гарвардський університет, радянські емігранти, інтерв'ювання, усна історія, радянологія.